

Махмуд паша Бушатлија од 1787—1796 године

— ПРИЛОГ ЗА ЈЕДНУ МОНОГРАФИЈУ —

Сви они који су у својим проучавањима историје Црне Горе обухватили и крај XVIII века видели су у Махмуд паши Бушатлији, стварном господару северне Арбаније, највећег непријатеља Црној Гори. Сви су они осетили да се победом Петра I на Мартињићима и Крусима отворило ново поглавље у историји Црне Горе и да је вековна борба против Скадра и северне Арбаније баш овом победом успешно завршена. Ретко када је Црна Гора имала тако опасног непријатеља као што је био Махмуд паша Бушатлија. Ако је Црна Гора некад припадала Скадарском санџаку, зашто то не би била и сада када влада у Скадру он, Махмуд-Бушатлија? Целог века се трудио да потчини себи Црну Гору сматрајући то као прву етапу својих планова, да би после пошао на Ниш, на Солун, на Сарајево и да би можда најзад заузео крмило царства и сео на престо цариградских султана, као што су га оптуживали његови противници, босанске кадије и ајани. Можда су те тужбе биле претеране, можда су више потицале из зависти Босанаца, из страха бегова и Турака да им Бушатлија не отме земљу и не насели је својим Албанцима, из страха околних паша да им не узме власт или да им не ограничи својом чврстом руком у доба кад су они, услед слабости централне владе, били апсолутни господари у својим пашалукима. Ипак се мора признати да је Бушатлија поред војне способности, био „смион и радин... заштитник против насиља“, да је у време наглог опадања турске моћи, опште анархије и свакојаких незакоња умео да заштити становништво свог пашалука од тих зала која су харала остале провинције у суседству. А ако је можда и сањао да се вине до највишег положаја, да влада отоманским царством, он је имао довољно и храбрости и снаге, политичког смисла и државничког дара да прими на своја плећа огроман терет сваковрсних проблема које је Турској доносио крај XVIII века.

О њему су писали и страни историчари у оквиру својих дела посматрајући његову делатност са широког становишта развоја прилика у турском царству, па и у Арбанији која својом неиспитаном и тамном прошлошћу привлачи истраживаче, посвећујући мање простора односима Махмуда према нашим стварима иако су

они значајнији. (Јорга, Цникајзен, Карл Ритер фон Сакс). Од њих се одваја Ровињски који у свом делу „Черногорје“ подједнако посматра и повезује догађаје и у северној Арбанији и у Црној Гори. Наши историчари иду у другу крајност и често пута врло детаљно расправљају уска регионална питања не трудећи се да их доведу у везу с општим тадашњим приликама без чијег познавања не може се добро разумети ни историски развој једне уже области. Од наших историчара о Бушатлији су писали махом у оквиру својих дела: Владан Ђорђевић („Црна Гора и Аустрија у XVIII веку“, Београд, 1912), Јован Н. Томић („Махмуд Бушатлија, Београд, 1908, из Гласа Српске краљевске академије LXXVI), Влад. Ђоровић („Поход Махмуд паше Бушатлије против Паштровића“, Српска краљевска академија, Спомен LXXXVII), Душан Лекић („Спољна политика Петра I Петровића Његоша 1784-1830, Цетиње 1950), Душан Вуксан („Петар I. Петровић Његош и његово доба“, Цетиње 1951 год.), Петар И. Поповић („Црна Гора у доба Петра I и Петра II,“ Београд 1951, издање С.К.З.), Андрија Лаиновић („Француска штампа о Махмуд паши Бушатлији и Црној Гори с краја 18 века“ — „Историски записи“ 1—2, 1955), а сасвим узгредно га је додиривао и Душан Пантелић у оба своја ниженаведена дела, али доносећи увек драгоцену и тачну обавештења из Бечкога архива, иако нису многобројна, јер је циљ његових књига други. Особито у последње време значајног материјала из француских извора искористио је Душан Лекић у својој горе поменутој књизи.

Још увек о Бушатлији немамо једну специјалну монографију, што је и природно кад се узме у обзир недостатак извора, нарочито турских, као и читав низ других питања која претходно треба решити. Дати једну солидну монографију о Бушатлији не значи уствари ништа друго, но дати историју јужних наших крајева: Косова, Македоније, а затим Босне и Арбаније последњих деценија XVIII века. Само је Јован Н. Томић у писању једне монографије о Бушатлији дошао до 1886 године закључно, пишући тај „први период“ Махмудове владавине у Скадру на основу богате грађе Млетачког архива, али као и други наши историчари, ни он не залази у испитивање осталих крајева ван Црне Горе и северне Арбаније. Па и поред тога, односи Бушатлије према Црној Гори за ово кратко време (1784—86) тако су детаљно испитани да се сви наши историчари који додирују тих неколико година службе Томићевим радом као извором не додајући му скоро ништа ново.

Имамо сада нови извор за писање монографије о Бушатлији. То су „Документа из шпанског архива“ које је сакупио наш посланик у Шпанији Драгољуб Јанковић за време тамошњег службовања и која су унета у Архив Српске академије наука још 1932 године.¹ Те вести иду од XVI до почетка XIX века, закључно са 1810

¹ Јанковић Драгомир: Документа из шпанског архива (Архив Српске акад. наука, број 8780)

годином, а односе се на историју свих наших крајева. На Махмуда Бушатлију односе се вести од 1784 до 1796 године, а слао их је из Цариграда чувени Де Булињи свом министру спољних послова, у прво време „пресветлом господину грофу Флоридабланкију“, каснијем претсједнику централне хунте, из времена Жозефа Бонапарте. Иако оне нису онако детаљне као вести које доноси Томић из Венецијанског архива, а према њима чак изгледају и штуре, иако заслужују допуну и проверавања, бележе оне ипак најважније моменте из турске спољне и унутрашње политике; бележи се дипломатска активност на порти, нарочито царског интернунција, али се истовремено дају и вести о унутрашњим догађајима, где главно место припада Бушатлији. У вези с њим, доносе се неки нови подаци, потврђују се познате чињенице из других извора и потенцира се њихов значај који је недовољно наглашен од стране наших историчара, иако је необично важан за нашу историју с краја XVIII века. Баш због тога потребно је да се продужи рад Томићев о Бушатлији, да се напише макар једна скица заснована на новом шпанском материјалу и допуњена са већ познатим изворима, како би се потстакло рад на новим архивским истраживањима које би помогао да се помоћу новопронађених извора проблеме које ова скица расправља, као и они које буде поставила, могли правилније решити, а грешке и недостаци које она буде имала исправити и попунити.

Ови извјештаји који иду од 1784—1786 потврђују све оно што доноси Томић, иако често са једном или неколико реченица. Потврђен је захтев Бушатлије да пређе преко млетачке територије и интервенција бајла на порти, која је остала безуспешна; страховит напад на Папштровиће исказан једном једином реченицом „Паша је свуда донео крв и огањ“ (*llevando todo a fuego y a sangre*), потврђени су и многобројни и узалудни протести бајла на порти и тражење оштете, али је то уствари само откривало сву слабост Венеције и њену немоћ да са оружјем у руци прибави задовољење свом угледу. Ипак треба више подвући но што је то урадио Томић интервенције бајла у корист Републичиних црногорских поданика. Тако у извештају од августа 1785 године јавља Булињи да је бајло учинио корак на порти и тражио „брзо ослобођење оних поданика Папштровића које је паша са собом одвео као робље“ („...la prompta libertad de aquellos subditos patrovichianos que el Vaxa se llevo prisioneros...“). У извештају из Цариграда од 4 марта 1786 године стоји „Венецијански бајло стара се да покупи све Словене који су се растурили по околини у доста великом броју да би се вратили у своју отаџбину“ („El Bailo de Venecia procura recoger todos los Esclavones que se habian dispersos en estas inmediaciones en numero bastante considerable para que se restituyan a su Patria“). Код Томића имамо само кратку напомену „мубашири... спроведу нам млетачку међу робље преостало

од Бушатлијиног робљења приликом напада на Паштровиће. . .² Али ова Томићева белешка само потврђује извештај Булињија. Треба уосталом напоменути да ће и 1796 године, кад се Црна Гора буде нашла потпуно усамљена у борби против Бушатлије, Венеција бити једина сила која ће јој донекле прискочити у помоћ.

Требало би исто тако мало више нагласити и спољнополитичке моменте који у великој мери одређују портино држање према Бушатлији и спречавају је да се њега ослободи што је она искрено желела. На првом мјесту, ту треба споменути интервенције интернунција у циљу мирног задовољења аустријских претензија према Босни. „Цар тражи један део Босне“ стоји у извештају из Цариграда од 6 јуна 1784 године. Двадесетседмод марта 1786 год. имамо оштар протест интернунција против испада београдског и босанског паше, а 16 маја султан опрашта Махмуду. Баш оваква спољнополитичка ситуација омогућава му да не води много рачуна о портиним жељама. Пошто се спремао рат, желела је она да на својој страни има Бушатлију који ће ступити у одбрану Царства, нарочито Босне, у случају аустријског напада. Султан му је нуди милост и достојанство „паше од три репа“, али је он на овај портин корак одговорио „да не верује да је нешто учинио због чега би имао да прими опроштење које му нуди султан, нити има толико снаге да прими достојанство паше од три репа“. Ујесен те исте године (1786) енглески капетан и витез Norson Hamilton обавестио је порту да има сигурне вести о томе да се спрема хришћанска лига против ње, да је он сам био сведок непрекидних конференција које се одржавају у Венецији између претставника Русије, Аустрије и Млечана и да главни напади треба да буду уперени на Босну³. У том истом извештају каже се да је Порта прогласила Махмуда за одметника и да он наставља да заузима различите области које му не припадају, да збацује портине људе и да поставља своје. Те године имамо уопште велику акцију Бушатлије на проширење свог пашалука. И баш по овој тачки треба допунити Томића. Јула 1786 године помиње се његов поход на Косово и освајање Приштине, а затим освајања по Босни. Изгледа да се сада догађа нова етничка експанзија Албанаца, нови њихов притисак у централним областима немањичке државе, старе Рашке. Још јасније него ови Булињијеви извештаји, упућује у том смислу причање сарајевског хроничара Мула-Мустафа Башескије о четовању чувеног Албанца Хасана Хота, Бушатлијиног човека, у новопазарском Санцаку и нападу Арбанаса на Пљевље, Пријеполје и Сјеницу. По том хроничару, кад је Бушатлија сазнао од босанског паше који је управљао Пљевљима да су његови неки људи опљачкани у Пљевљима, као скупљача цизије послао је тамо свог човека Хасана Хота „са неколицином Арнаута“

² Јован Н. Томић: Махмуд Бушатлија, паша скадарски; Београд, 1908 године, Глас Српске краљевске академије LXXVI

³ Булињијев извештај из Цариграда, 2-16 новембар 1786. г.

на шта су завапили тамошњи ајани и послали тужбу у Сарајево. По одобрењу пашином почели су се у Сарајеву скупљати људи који ће ићи да ослободи Пљевље од Бушатлијиних људи. Године 1786 опет се говорило о Бушатлији и његовим присталицама Хасану Хоту и Баталу. Сарајевски хроничар даље напомиње да је Бушатлија био познат као „заштитник против насиља“; да је добијао „молбенице“ из околних крајева у којима би га молили да шаље своје заповеднике да тамо скупљају данак, „што би из увиђавности и услужио“; да је тако поставио своје људе као сабираче данка у две-три вароши у Румелији, као и у Босни, „а њихови су се житељи њему покорили“; да то није било по вољи кадијама и ајанима који су измишљали против њега свакојаке клевете, као и то да хоће да освоји Ниш, Солун, па и Сарајево и да се прогласи царем. У причању сарајевског хроничара изричито се вели да је Бушатлија „послао свог човека Хасана Хоту у Пљевље зато, што су ајани расписали претјерани порез на сиромашне житеље Пљеваља, те им тиме учинили насиље.“ — „Експедиција“, тј. једна недисциплинована руља која је из Сарајева кренула против Пљеваља, Пријепоља и Сјенице није нашла ни трага Арбанасима, а својим обесним понашањем, пљачкањем и паљевинама изазвала је против себе тамошње становништво које је разјурило.⁴ По Башагићу, Хасан Хот се после тога оборио на Колашин и Никшић, али је на ова места био сузбијен од Колашинаца и Никшићана.⁵

Крајем те исте године (1786) говорило се да је Махмуд паша ушао у Србију гдје је одржавао везе са Дели-Ахмедом, вођом једне од двеју јаничарских странака које су се тада створиле у Београду.⁶

Али као највећи успех Бушатлије на проширењу свог паша-лука може се сматрати његово помирење са својим зетом (El sipado) Курт пашом из другог дела Арбаније, из Елбасана. То помирење са Курт пашом није било ништа друго но стављање Курт паше под заштиту Бушатлије којем је као знак своје верности Курт морао да да у таоштву једног од своје браће. Њихово помирење имало је утицаја и на другу нашу јужну област, на Македонију, куда су они настојали да прошире свој утицај, а за шта су им згодну прилику давали тешки порази, насиља и злоупотребе царских харачлија. Они су позивали становништво да се стави под њихову заштиту против тираније портиних чиновника. Под таквим изговором „они шире свој утицај преко целе Арбаније и Македоније, па се терди да су њихови емисари већ продрли до Бугарске“. Из заузетих области они су протеривали царске харачлије и њихова права су сами присвајали. Али не само у Арбанији и

⁴ Гласник Земаљског музеја у Босни и Херцеговини, 1918 г. Кроника Мула-Мустафе Башескије.

⁵ Сафвет Бег Башагић — Ренепалић: Кратка упута у прошлост Босне и Херцеговине, Сарајево 1916, страна 111

⁶ Др Душан Пантелић: Кочина Крајина (Посебна издања Српске краљевске академије 1930 године, страна 8 — напомена)

Македонији већ и у другим суседним областима ширили су они свој утицај искоришћавајући тежак порески положај становништва и њихову личну и имовинску несигурност, као што се то лепо види из напред наведеног места сарајевског хроничара. Порта није ништа прдужимала да спречи испаде ових двојице паша који су имали моћног заштитника у личности великог везира који их је чувао ради остварења свога плана о једној огромној војсци под својом командом против суседа у „случају да ови покушају да одмере своје снаге са снагама овог царства“.⁷

У другом периоду Махмудовог везировања у Скадру збила су се два велика светска догађаја: последњи аустро-турски рат и Француска револуција који имају одјека на целом Балканском Полуострву, па и у северној Арбанији, у Скадру. Тада се завршава сјајна епоха Хабзбурговаца и почиње доба опадања проузроковано догађајима на западу, у првом реду Наполеоновим ратовима. Од овог рата од највећег непријатеља Турске, Аустрија ће се претворити у њеног чувара из страха од Русије која већ сада и својим војним акцијама и планом о уништењу Турске и обнављању Византиског царства, јасно показује жељу да влада Балканом и Азијом. Од овог рата наши ће се народи у борби за своје ослобођење ослањати на Русију, у борби не само против Турске већ и Аустрије. Интересантно је напоменути да се Хабзбурговци нису никада могли трајно учврстити преко Саве и Дунава, нарочито у Босни. Када им око сто година касније то буде пошло за руком, баш због Босне они ће доживети своју пропаст. — И револуционарна Француска заинтересовала се за догађаје на Балкану где је у потпуности прихватила и наставила политику старог режима потпомагања Турске.

Пред почетак рата и за Порту и за савезнике било је важно да на својој страни имају скадарског пашу. Цела 1787 година протекла је у напорима Порте да Бушатлију или мирним путем придобије за себе или да га погуби. Кад је 16 јануара 1787 године Порта била обавештена о зверствима која су Бушатлијини људи починили у околини Сарајева, узела је она то за повод да га прогласи одметником и да на његово место именује другог пашу.⁸ Међутим, на интервенцију великог везира, и овог пута му је било опроштено, јер се рачунало да ће он са својом војском припомоћи одбрани Царства и у повољној ситуацији допринети поновном заузећу Крима, а осим тога, очекујући рат са Аустријанцима и спроводећи удвостручавање гарнизона у Београду и стварања ратног стања у Измаилију, рачунало се на Бушатлију који је према плану требало да мотри на покрете Венецијанаца и у случају потребе да своју војску придружи Босанцима ради одбране ове покрајине од Аустријанаца⁹. Али сва ова настојања Порте да придобије Бушатлију даривањем достојанства паше од три репа остала су

⁷ Булињијев извештај из Цариграда, 1—15 децембар 1786 г.

⁸ Булињијев извештај из Цариграда, 16 јануара 1787 г.

⁹ Булињијев извештај из Цариграда, 17 фебруара — 1 март 1787

безуспешна. Он је одбио и то достојанство и опрост султанов говорећи да не тражи већа достојанства од оних која већ има и да није учинио никакав злочин због чега би му опрост био потребан. Одбио је такође да се са десет хиљада људи придружи војсци која је служила за осматрање између Оџакова и Бендера изјављујући да се никад не ставља на чело војске која броји мање од педесет хиљада људи. — Једини начин који је сада преостајао Порти да се ослободи Бушатлије био је тај да га савлада силом. Али неку већу акцију против њега није могла сада да предузме, јер је њена елитна војска састављена од јаничара за коју се мислило да ће бити упућена против Бушатлије, морала уствари да иде за Београд, да тамо образује табор „да би улила респект Аустријанцима“, а флота одређена за Јадранско Море имала је за главни задатак да пази на Венецијанце. За борбу против Бушатлије морала се Порта ослоњити на његове суседе. Најприправнији су за то били Босанци. Помиње се неки Абдурахман-бег „у крају између Босне и Арбаније“ како није хтео да уступи Бушатлији један део своје територије и како је одбио знатан део његове војске што је изазвало велику радост на Порти. Али је још већу радост морао да изазове један важан догађај из саме Арбаније. Деветог априла сазнало се у Цариграду за смрт Курт-паше, суседа Махмудовог који се био, као што смо напред видели, с њим измирио „било из страха, било из посебних интереса“ и постао његов вазал. На Куртово место у Елбасан је сада дошао други паша, портин човек и Махмудов непријатељ. Одмах после тога послала је Порта против Бушатлије једног пашу са осам хиљада људи који је требало да га заједно са Босанцима нападне у самом Скадру. Међутим, њега су шест хиљада Махмудових Арбанаса тако потукли да се једва спасао сам паша са свега 16 људи.¹⁰ По сарајевској хроници, ова се битка одиграла на Косову. Шеснаестог јуна опет јавља Булићи како је Бушатлија одржао победу над околним пашама који су покушали да поврате оно што им је он био отео. То су били Босанци који су сами стигли под Скадар без свога савезника, горе поменутог паше, потученог на Косову како саопштава мула-Мустафа Башескија који је ове догађаје детаљније описао. По њему, пошто су румелиске чете биле на Косову до ногу потучене, Босанци су сами преко Подгорице отишли на скадарску границу, али су их распршили Арбанаси у кланцу планине Хоти, покрај Скадра и босанске чете не слушајући паше надале су се у бекство, али су их у Острошком кланцу напали и опљачкали Црногорци.

После ова два узастопна пораза спремао се још један напад на Скадар јачи но оба претходна. Већ 14 јула Махмудов брат Ахмед и Марко Владањи траже од Млечана „di oche due mille di

¹⁰ У том извештају се помиње да је Порта тражила од Дубровника бродове и морнаре

polvere artificiale“.¹¹ Свега два дана касније писан је млетачком сенату опширан извештај од стране његовог провидура у Албанији и Далмацији, Анђела Мема, о припремама Бушатлијиним за дугу и тешку одбрану, о гомилању војске и припреми околних паша да га нападну у самом Скадру. Бушатлија је добро утврдио скадарску тврђаву, снабдео је са храном и муницијом. На Дриму је сместио посаду од 5.000 људи са осам топова и потопио је све барке како би се спречио пролаз румелиских трупа преко реке. Одвојио је две групе према Босанцима, једну од четири стотине, а другу од пет стотина људи. На њега су ишли румелиски Беглер-бег који је скупио велику војску у Елбасану и Босанци који су преко Гацког и Никшића ишли на Скадар, а спремала се и једна ескадра из Цариграда под командом негропонтског паше за албанске воде. Црногорци су се држали неутрално и према млетачким извештајима гледали су са својим маленим снагама да пређу на страну оног коме се срећа буде осмехнула. Истовремено су понудили да се тајно убије Бушатлија о чему је план изнео провидуру црногорски калуђер Ђорђе Пламенац из чије је породице убијено неколико чланова по налогу скадарског паше. Млечани су предузимали обезбеђење својих поседа. Босанце је предводио паша Чаушевић са својим братом. — Портине чете су упале у Скадар и противно датој речи почеле су да руше вртове, палате и куће; да ударају тешке намете не само на богате као што је био Марко Владањи и др. већ и на сиромашне. Румелиски везир је почео да купи таоце међу угледнијим људима и главарима и њих 60 намеравао је да пребаци у Битољ. Хтео је да одведе у ропство жене и децу опседнуту; католике је терао да чисте штале; турске трупе су опустошиле два села у близини Љеша (Caracchi e Raldremi, прво удаљено један а друго пола часа од града); женскиње из тих села су робљене и силоване; турске чете су палиле цркве и манастире фрањеваца у Љешу и околним селима (два напред помену-та села као и Тријци, Dochiani). Румелиски везир и браћа Чаушевићи ударили су нове намете на Скадрани и спремали се да убију скадарског главара Тахир-агу Јуку. Све је то довело до споразума са Брђанима и опседнутима. Скадар се састојао поглавито од два сталежа (di due partiti); табака и терзија. Први су се налазили изнад саме тврђаве и били су далеко најјачи и најмногобројнији. Ту је била резиденција Тахир-аге, ту су се налазили најбогатији и најугледнији људи. У крају који су настањивале терзије налазила су се браћа Чаушевићи. Једне недеље (25 новембра 1787 године) изјутра дошло је до изненадног напада табака на румелиског везира и његову пратњу. После кратког боја настало је панично бекство румелиских трупа, многи су се подавили у Дрини, сам везир је прерушен (e dicono che ne radesse la barba“) једва прешао преко реке остављајући све за собом. „Али, додаје млетачки агент, дан раније сумњајући у не-

¹¹ Заоставштина Ј. Н. Томића (Архив Срп. ак. наука, 8711 /IV, д/II)

што послао је неке ствари за Скопље и Битољ као на пример своје шаторе“. Тада је из тврђаве изишао Махмуд са својима и довршио онд што нису учинили табаки. Чаушевићи су били опсели Тахир-агу и нису му давали ни времена ни начина да одатле изиђе. Али су Скадрани навалили на Чаушевиће и ослободили Тахир-агу и његову пратњу, а Чаушевићи су покушали да се ноћу спасу бекством надајући се да их Скадрани неће напасти, пошто су били заузети пљачком палате у којој је паша Чаушевић становао. Бежећи тако био је Мехмед Чаушевић препознат од неких пастира и убијен, а његова глава донета Бушатлији који је наградивши оне који су је узели, изложио неколико дана набијену на колац. Други Чаушевић, Абдул, успео је са својом пратњом да се спасе. Покушај румелиског везира да са својим људима изненади Бушатлију остао је без успјеха. У том метежу са Чаушевићима био је убијен Кара-бег Исмаил-ага, Чаушевићев човек, личност која је узела главу Ахмед-паши, затим хеџаја румелиског везира и многе друге угледније личности изведене пред Бушатлију. Босански везир се за то време није ни макао, држао се неутрално због неслагања са румелиским везиром, а нарочито због пријатељства са Бушатлијом од којег је, како изгледа, примио велику суму новаца. Одмах после изласка из тврђаве јавио је Бушатлија босанском везиру да ништа не сумња у њега и да ће му дати пратњу да иде куд хоће. Сутрадан ујутру дошао је код Бушатлије и примљен је од њега са великом радошћу. Заједно са командантом турске флоте (*visir di mare*) успио је босански везир да се на Порти опрости Махмуду.¹² — Интересантно је у овом погледу причање сарајевског хроничара да је Бушатлија наредио да се не сме оштећивати Селим паша ни босанске чете ни за један „хилал“; да су к њему пошли травнички правци и аге „на кахву“, те су се једни изгрлили, а други му руку пољубили и сви рекоше да су постали Бушатлића сужњи и опростени робови“; да им је он опростио живот и имање и „да нема на свету овакве добричине“. Разлог зашто је Бушатлија поубијао Ајдозлијине чете јесте, по сарајевском хроничару, тај што су оне „кроз пет-шест мјесеци чиниле на правди небројена насиља и тлачиле народ скадарски, те је према томе и он виђао за сходно поубијати их“. Сарајевски хроничар који је пун похвала за Бушатлију истиче да је скадарски паша после погубљења Мехмеда Чаушевића нашао уз њега много хиљада дуката, али је тај новац, као и новац добијен продајом Ајдозлијиних коња и опреме „уложио у ерар што свакога изненади, јер имавши прилику присвојити га, он не учини тога“. Међутим, према млетачким извештајима, пошто је на Порти било опростено Махмуду и пошто су се Босанци повукли праћени Махмудовим братом Ибрахимом и Тахир-агом до Подгорице, покупио је Бушатлија мучилицу и оружје које је румелиска војска са собом довукла из Солуна и однео у скадарску тврђаву коју је желео да за сваки случај што боље утврди не помишљајући да је

¹². Исто, V/98, XIX/e

испусти из руку... „А да је власт остала у рукама Чаушевића имала би Република велике користи“, кажу млетачки извештаји.

И шпански извештаји се слажу са овим приказивањем догађаја око Скадра, осим мањих неслагања у хронологији, али се дубље објашњава политика Порте и босанског везира према Бушатлији. По тим извештајима на дивану се морало мислити и о рату са Русима и Аустријанцима, јер се велики везир опет заузео за Бушатлију тврдећи како га је уверавао босански Селим паша да је Бушатлија спреман да се покори Порти и да са својом војском од 110.000 људи пође гдегод буду изискивале потребе Царства. Изгледа да је Бушатлија на то стварно био и пристао, али откад је сазнао да је Порта посекала његовог ђехају није хтео ни да чује за њу. Па ни посредовање Селим паше није било искрено. Он је хтео на свој начин да постигне оно што је Пламенац предлагао млетачком провидуру, тј. да смакне Бушатлију. непријатељства су се, дакле, опет наставила. Седмог септембра исте године стигли су у Царгирад гласници Селим паше са главом Махмудовог ђехаје и вешћу да је одржана потпуна победа над њим и да је он, Махмуд Бушатлија, био приморан да се тешко рањен повуче у скадарску тврђаву са свега 100 људи. Селим паша није могао да искористи овај тежак положај Бушатлије, јер је морао да прекине операције око Скадра и да своју војску повуче на аустријску границу.^{12а} Паше које су остале да опседају Скадар, иако су имале строга наређења да се користе овом ситуацијом и да једном за свагда сврше са Бушатлијом, нису се око тога трудили, јер су Махмудови пријатељи на двору потајно радили у његову корист, на првом мјесту Капудан паша. Тако се Бушатлија држао у Скадру до краја децембра, а кад је нови паша који је тада стигао у Скадар почео са својим војницима да прави изгреде особито према женама, побунили су се Скадрани и акламирали су свог вођу Бушатлију, који се ставља на њихово чело и одбија непријатеља са тешким губицима. Његови су се људи после тога дочепали трибута који су из разних провинција одлазили у царску благајну, „из чега је произишло збацивање босанског паше, на чије је место наименован онај који је прошлог прољећа командовао поморским снагама на Црном Мору“. Интересантно је напоменути да и писмо скадарског бискупа Франческа Борџија упућено царском интернунцију барону Херберту Раткајелу као један од главних узрока пораза царске војске наводи обесно понашање паше и његових војника по домовима скадарским.¹³

^{12а} Крајем 1787 године тражила је Турска од Дубровника да њена јадранска ескадра презими у дубровачком пристаништу. Дубровачки конзул убеђивао је Порту да би то могло изазвати сумњу код Венеџанаца и дати основу Русима да поставе сличан захтев. Разлагања дубровачког конзула имала су успеха и Турци су одустали од свог захтева. Изгледа да су Венеџанци дали ову идеју Турцима како не би морали да приме њихову ескадру у крфско пристаниште (Булињијев извештај од 16 новембра 1787 године и 1 децембра 1787)

¹³ Заоставштина Ј. Н. Томића (Архив Српске акад. наука, 8711, XXVII, 6/99.

И наши извори забележили су ове борбе око Скадра са Бушатлијом. У „Старим српским записима и натписима“ које је издао Љ. Стојановић, помиње се на једном месту (II, 278 стр.) како „на 1787 лето тогда Бушатлија би се со Бошнаци Харнаут паша, и тадаи би глад велика и киша многа од гладних година. И тадаи узе спаилук манастира Вољавче Дел-амет од Исарића из Ужица, месеца марта 20 числ, при игумени Хаџи-Рувиму Ваљевцу“. На истој страни каже се опет „1787 н (а) лето како иде војска босанска и пред војском Селим паша босански на Карадаг, на Мамут пашу Бушатлију и не могоше му ништа учинити, веће много-му војске изгибе, и што се врати гладно јадно“.

Почетком 1788 године ступају Аустријанци у рат. Те године развила се права утакмица међу ратујућим силама ко ће на своју страну задобити Бушатлију. Готово потпуно пасивно, без икакве могућности да се користи насталом ситуацијом ради проширења свог утицаја стоји Венеција. Она је само могла преко својих жбира да прати кретање савезничких емисара, нарочито руских које је народ одушевљено дочекивао, да спречава исељење Црногорца и њихово ступање у руску војну службу и да оптужује владикау како саветује Црногорцима да не служе у „сквадри венетској“ већ да траже корисније занимање.¹⁴ — Под утицајем Капудан паше опростио је султан Мехмеђу, променио му је име Мехмед у Хасан поставивши му опет стари услов да са својом војском прискочи у помоћ одбрани Царства, у првом реду Босни, чија је одбрана била поверена домороцима који су очекивали помоћ из Арбаније и Македоније. Махмуд је то одбио и признао је султана само за врховног калифу, али не и за световног господара. Према Порти се држао са свом опрезношћу и поред измирења, откад је био приморан да посече двојицу својих слугу за које је сумњао да су издајници.

Од савезника прво су Аустријанци обратили пажњу на Бушатлију. Још кад је рат био објављен Петар Новаковић по поруци аустриске владе имао је да иде у Скадар и да испита намере Махмуд пашине за кога су се много интересовали аустриски војни кругови, те је пре тога био изаслан у истој намери и Живко Ми-

¹⁴ Већ фебруара месеца 1787 године говори се да је Саво Мирковић „у служби Московје“; октобра месеца те исте године оптужују се свештеници Никанор Ругуновић, из манастира св. Арханђела на Крки и Данило из Савине да стоје у вези са руским министром »esistente a questo parte« (Томићева заоставштина IV г, 35, 51). Млечани су у овом погледу још више појачали пажњу идуће, 1788 године Њихов извештај од 21 марта т. г. констатује „che molto numero di sudditi Vocchesi congora a Trieste ad ingaggiarsi per servir la Moscovia. . .“ (Томић, исто IV/г, 37). — Од јула и септембра те исте године помиње се како је дошао у Далмацију (Книн, Скрадин) генерал Заборовски да врбује људство за војску и флоту, а у вези с тим је и горепоменути владичин савет Црногорцима да траже пробитачније занимање (Томић, исто, IV/г, 41, 45).

линковић из Пожаревца.¹⁵ Половином те године увелико раде у Црној Гори и око придобијања Бушатлије аустриски и руски агенти, Вукасовић и Ивелић. Ту се сукобљавају аустриски и руски интереси, јер је Аустрија тежила да Махмудове операције против Порте упери према Босни, а Русија према Грчкој и Македонији. Аустрија је била чврсто убијеђена да је напад према Босни много важнији, јер се могао брже извести него онај према Грчкој и Македонији пошто би требало чекати више месеци на долазак руске флоте из Кронштата. Понуду Аустрије за савезом Бушатлија је прихватио, али је одмах потом извршио оно подмукло убиство аустриских официра на челу са Броњаром. Француски конзул из Дубровника јавља 27 јуна 1788 године да је Махмуд обавестио писменим путем главне шефове свог округа као и свог заштитника Капудан пашу у Цариграду дајући на тај начин виднога доказа о својој искреној жељи да постане исправан и да задобије милост султанову.¹⁶ — Поред убиства Броњара и његове пратње Бушатлија је давао још и других доказа своје жеље да задобије милост Порте. Осмог априла 1788 године јавља Булићи да је муфтија издао фетву којом је овлашћивао пограничне паше према Аустрији да покољу све хришћане за које би се посумњало да су присталице аустриског цара. У Сарајеву су хришћани морали да даду колективну гаранцију за мир и ред у граду.^{16а} То је био турски одговор на прокламацију Аустријанаца којом су позивали српски народ на устанак. Те године имамо велика насиља Бушатлијиних људи над нашим живљем у околини Новог Пазара о чему говоре „Стари српски записи и натписи“: „И ва то је време беше зулум велики од проклетије Турака од Пазара Арбанаса. Стари се људи турчаху, моје срдце плакаше, цркве опушћеше, манастири се обалише од зулума“.¹⁷ Шестог марта 1790 године јављао је Масарек из Јањева Конгрегацији о страдању хришћана, нарочито Срба који су се на глас о уласку Аустрије и Русије у рат почели спремати да устану на оружје и ослободе се. Кад су Турци за ово дознали, посекли су једне недеље у Новом Пазару преко 50 српских старешина и њиховим главама су накитили градске куле. Одвели су у ропство велики број жена и деце које су продавали на левантинским пијацама, уништили су њихова имања и спалили и порушили велики број цркава и старих чувених манастира.^{17а} По Карлу Ритеру фон Саксу, Бушатлија је за време аустриског рата наименован за комаданта војске у Новом Пазару и усто добио још

¹⁵ Драг М. Павловић: Србија за време последњег аустриско-турског рата 1788—1791, Београд, 1910, страна 13.

¹⁶ Душан Лекић: Спољна политика Петра I Петровића Његоша (1784—1830), Цетиње, 1950, страна 80—81.

^{16а} Хамдија Крешевљаковић: Ђефилема сарајевских кршћана из 1788 г. (Прилози за оријенталну филологију и историју... III-IV)

¹⁷ Књига V, страна 223.

^{17а} Јован Радсњић: Римска курија и јужнословенске земље од XVI—XIX века, страна 677.

и намесништво у Анадолији (in partibus!) да би њене приходе (30.000 пиастри) употребио за рат.¹⁸

Ма како овај Саксов навод одударао од свих ових шпанских извештаја и ма како био у погледу датирања непрецизан, заслужује да буде на овом месту споменут, како због наглих промена расположења које су тада биле врло честе, тако и због овог нашег извора, и нарочито због њега.

Жеље Махмудове да задобије царску милост (по овим шпанским извештајима) нису ове године узимане у обзир. За Порту је мало значило да ли је Бушатлија хришћанин или муслиман. После сукоба са Вукасовићем и после Вукасовићевог повлачења отишао је Бушатлија да опседа Кроју.

Последња вест шпанског посланика о Бушатлији из ове године потиче од 1 јула и у њој се каже да је турска влада потврдила вест о бекству Махмуда, скадарског паше, који је, сумњајући у издајство својих слугу, побегао са два своја највернија човека „не зна се тачно куда али се верује да је међу Црногорцима који су се изјаснили за цара и да је Махмудово место заузео портин паша“. Тек двадесетдругог јуна 1789 године јавља Булињи да се тврди како је Махмуду опрошћено под условом да са својом војском припомогне одржању Босне, јер су Босанци којима је била поверена одбрана ове покрајине, после тешких пораза истакли у Цариграду лета 1789 године немогућност да се као досада сами одупру Аустријанцима, ако им се не пружи брза и ефикасна помоћ. Та је помоћ овог пута могла да дође само из Скадра. Тамо је султан упутио свог поверљивог човека Сен-Седин беја који је однео султанов опрост Махмуду и задатак да га измири са Босанцима који су с њим „непомирљиви непријатељи“ као и да га наговори да са својом војском пође према Босни, а не према Србији као што је намеравао.¹⁹ — Ову своју мисију Сен-Седин беј успешно је обавио и Бушатлија је августа месеца кренуо за Босну. Црногорци су га пропустили преко своје територије, а потом су одмах навалили на Подгорицу и Служ. Подгорицу, која је била јако утврђена, нису могли заузети, али су заузели Служ. Махмудов брат који га је заступао, побоја се за Служ да не остане у црногорским рукама и стане преговарати и погађати се с њима. Међутим, Црногорци су га сами спалили и напустили.²⁰

О доласку Бушатлијином под Сарајево прича сарајевски хроничар да је он са 15.000 људи стигао у Сарајево и преноћио у сарајевском пољу „и то 35 дана после Митрова“; да су његове чете биле већином састављене од „раје иновјераца“; да је одбио три туга која му је понудио везиров Ђехаја; да се ставио под команду Миралема, „нашито Скопјак Миралем поста босанским валијом, а

¹⁸ Karl Ritter von Sax: Geschichte des Machtverfalls der Türkei, Веџ, 1908, страна 138

¹⁹ Булињијев извештај, Цариград, 8 августа 1789

²⁰ Душан Вуксан: Петар I Петровић Његош и његово доба, Цетиње, 1951, страна 54—55

јадни Арслан паша би свргнут и то 25. Мужарема 1204 (15 октобра 1789)^{20а}. »Moniteur« објављује 26 новембра 1789 године вест послату из Беча 7 новембра да се скадарски паша са 24.000 људи сјединио са 9 хиљада Босанаца близу Бања Луке под командом травничког везира.^{20а}

Двадесетдругог новембра 1789 јавља Булићи да је паша направио дубок упад у Хрватску и нанео велике штете Аустријанцима. Међутим, после пада Београда могао је Лаудон да пошаље један одред своје војске у Хрватску, а други у Босну, према Сарајеву. Тамо су Аустријанци нанели тежак пораз скадарском паши „убили му око 6 хиљада људи, а исто толико и заробили“, а и сам Бушатлија замало да није био заробљен. Са босанско-аустријске границе повукао се он преко дубровачке територије, пошто га Црногорци нису хтели пустити у своју земљу, и морем се превезао у Албанију. Француски конзул у Дубровнику Бријер јавио је 30 новембра 1789 године да Бушатлија није налазио за сходно да чека у једном предграђу ове вароши да буде укрцан за Драч.²¹ Цима своје војске која броји око 5 хиљада људи повукао и да пролази у околини Дубровника, док његов синовац са око 100 особа чека у једном предграђу ове вароши да буде укрцан за Драч.²¹ О његовом повлачењу говоре и дубровачке вести. Тако је 18 јануара 1790 године дубровачки сенат известио млетачког провидура у Котору да је тих дана прошло поред Дубровника 148 Турака — Арбанаса; да су издржали карантин и да се други још ишчекују. Двадесетдругог јануара јавља се да је дошло још 94 турска Арбанаса; да је прошло туда више од хиљаду војника скадарског паше крајем новембра које је он био оставио у Босни и да су морем прешли сви у Албанију.²²

Интересантна је вест »Moniteur«-а од 2 јануара 1790 године у којој стоји да је 9 децембра примљена вест о одласку албанских изасланика за Петроград да понуде царици одред од 20 хиљада људи који би деловао у Босни и граничним подручјима против Турака у корист оба царска двора. »Moniteur« јавља да су Црногорци спречили паши пролаз преко Никшића и да му је остало само два пута да се врати у Албанију, али да један који припада турској царевини држи пашин смртни непријатељ Махмуд Беговић, а други који иде преко Дубровачке републике бране Бокели, савезници Црногораца. Паша је, пише »Moniteur«, запао у крајње тежак положај, „јер провинција у којој се нашао као у тамници, није у стању да његовој војсци обезбеди довољну исхрану.“

Ипак, као што показују дубровачке вести, Бушатлија је нашао начина да се извуче из те „тамнице“. Вест „Moniteur“-а одласку арбанске делегације за Русију треба примити са резервом,

^{20а} Андрија Лаиновић: Француска штампа о Махмуд паши Бушатлији и Црној Гори с краја XVIII века, Историски записи I, II, 1955. Сви даљи наводи »Moniteur« — а узети су из овог Лаиновићевог рада.

²¹ Душан Лекић: наведено дело, страна 93.

²² Јован Радоњић: Дубровачка акта и повеље, књига V, страна 98.

јер је то доба када Француска ратује против Аустрије и жели да на својој страни има Турску.

Лио доласку у Арбанију отишао је он опет да опседа Кроју, док су се према Црној Гори, по брдима, истовремено водиле сталне борбе између Арбанаса из Скадра, Подгорице, Спужа и Жабљака и Црногораца. За Црну Гору је сада настало тешко стање. Поред унутрашњих свађа, понестало им је те године и муниције, па су морали да ступају у преговоре са аустриским царем и да му нуде своју помоћ за освајање Скадра. Цар им је пак у замену тражио да признају његову власт²³. — Пошто су се ствари код Турске веома тешко развијале, и пошто је она на свим фронтовима против савезника трпела поразе, рачунала је и даље на Махмуда и његову сарадњу. Приликом преговора о закључењу савеза са Турском, одбијајући захтев Дица да се утврди дунавска одбрана, нарочито Видин и Измаил, и да се вођење војних операција препусти пруском пуковнику Гецу, уверавала га је Порта да ће босански сераскиер са 30 хиљада Бошњака и скадарски паша са исто толико Арнаута упасти у Хрватску.²⁴ Према »Moniteur«-у у броју од 21 марта 1790 године, Порта је била свесна да он ништа није урадио од обећања, а он се пак, у свом писму великом везиру жалио на Босанце да му нису пружили никакву помоћ. — На сарадњу Махмуда Бушатлије са Портом рачунали су и шведски официри који су у последњој години аустро-турског рата суделовали као војно-технички инструктори у турској војсци. Двадесетдругог марта 1790 јавља Булињи да се спремају шведски и пруски официри да иду крајем тога месеца, први да управљају операцијама у Босни нарочито опсадом тврђава, а други у Србију и да се потврђују већ међу самим Турцима вести о губитку Оршаве. Булињи мисли да није сигурно да ће скадарски паша са војском да иде у Босну због тога што се не зна исход опсаде Кроје коју је он предузео крајем прошлог месеца (»Mientras se preparan los oficiales suecos y los Pruisianos para marchar la semana que viene, los primeros a dirigir los operaciones de la Bosnia especialmente los sitios de las plazas y los segundos los de la Servia, se confirma ya entre los mismos Turcos perdida de Orsova. No se sabe su el Baxa de Escutari ira con un exercito a Bosnia, por ahora se luda y se ignora el suceso que ha tenido el sitio que afines del mes pasado puso a Croya«).

Шведски официри разрадили су и детаљни план за операције турске војске у Босни чији извод саопштава Булињи 22 маја 1790 године. Према том плану који је шведски посланик, пуковник Брентано, предао Порти априла месеца, за ратне операције у Босни треба имати у виду на првом месту то да се операције отоманских трупа сведу на то да се живи у непријатељској земљи коли-

²³ Душан Вуксан: наведено дело, страна 56

²⁴ Zinkeisen Johann Wilhelm: Geschichte des osmanischen Reiches in Europa; Gotha, 1863; VI, 767-8

ко год буде више могуће, а онда да се покрети тако комбинују да се непријатељ увек нађе између ватре две војске. Због тога треба Порта у Босни да има 85 хиљада људи раздвојених у три одвојена корпуса, један од 30.000 Босанаца којима би командовао босански паша, други од 35 хиљада Албанаца којима би командовао Махмуд паша скадарски, а трећи би био састављен из одреда од по 4.500 и 7.000 људи под командом Рустан Заде паше. Даље се у плану подвлачи да, пошто непријатељ заврши са освајањем Градишке и Новога и пошто рашири своју војску од Градишке до Купе да би заштитио Угарску и Хрватску, придодаће у Славонији један мали корпус трупа који ће бити из ове провинције, а пошто ће београдски, осјечки и шабачки гарнизон штитити доњи део Саве, цео крај од Хрватске до Баната имаће слабу одбрану и Турцима ће бити врло лако да се на том простору од 50 часова (миља) проиграју са овим малим аустриским снагама и да им улију поштовање. — Нарочито је са давањем општитих и практичних инструкција од свих провинција обраћена особита пажња селаскијерима у Босни због најуређеније и најдисциплинованије војске. У шведском плану се предвиђа да не треба да се упусте у борбу ако на својој страни немају троструко јачу снагу од непријатеља; да увек имају једно место спремно за повлачење и да се старају да увек постоји интимна веза између појединих делова војске из чега ће произићи да ће речени делови трећег корпуса постати господари у турској Градишки и Новом (који би једино могао да се одупре неколико недеља) као и у аустриској Градишки и на прелазима преко Драве и Уне, а два прва корпуса ући ће у Хрватску, поставиће гарнизоне у непријатељским местима која ће се предати без икаквог отпора; да ће исто учинити у Угарској и Славонији где је несумњиво положај непријатеља очајан и критичан; да ће потом, ако не приме мировне услове које Порта буде желела да им наметне, ове операције направити такав хаос у Банату који ће натерати Аустријанце да приликом закључења мира на крају рата прихвате турске услове.

Из Цинкајзенове историје било је познато да је приликом преговора између пруског посланика Дица и Порте говорено и о одласку пуковника Геца у табор великог везира, а исто тако и после Дицовог повлачења у преговорима Херцберга и Порте. Међутим, Цинкајзен говори да Порта на то није пристала. Из ових шпанских извештаја испада обратно. — О учешћу Швеђана у босанским операцијама нема ни говора ни код Цинкајзена ни код осталих историчара (Јорге, Карла фон Сакса) као ни код наших. Али је сасвим природно да се овом извештају поклони пуно поверење с обзиром на то да је Шведска била савезница Турске и у непријатељству са Русијом. Ови извештаји такође доприносе бољем разумевању откуда тако рана и тако стална пажња коју шведски посланик у Цариграду, Кениг, поклања развоју Првог српског устанка. — Ако би се ово показало као тачно, имали бисмо занимљиву ситуацију, да на огромном ратном подручју од Црног

Мора до Босне војно-техничком страном турске војске руководе стручњаци хришћанских сила: на црноморском ратишту Французи који су тамо, на пример, врло добро утврдили Оцаков, у Србији Пруси, а у Босни Швеђани. Ово несумњиво показује колико је била дубока противречност међу великим хришћанским силама, али исто тако открива и веома низак ступањ технике и слабу страну турског војно-техничког кадра, што је била последица слабог развоја њених производних снага, па је Турска била приморана да се ослања на масовну употребу људства да би надокнадила своју техничку инфериорност — поступак који су уосталом примењивале све велике деспотске монархије на истоку, а за шта нам сада врло лепу слику пружа и у погледу Турске горенаведени план шведских официра.

Иако се (као што се из овог шведског плана види) много рачунало на Бушатлију, ипак је он показивао мало жеље да оде у Босну чему је узрок био и опсада Кроје и рат са Црногорцима. Према »Moniteur«-у (бројеви од 17 маја, 26 јуна, 2 и 11 јула 1790 године) Порта је наредила солунском паши да у Босни окупи велику војску из Румелије и Македоније и да је поведе на Бању Луку. Херцеговачки паша, Емир Али, требало је да окупи своју војску у Зворнику, а босански Хаџи Али у Приједору. Скадарски паша требало је да иде за Нови Пазар и добио је знатна новчана средства од владе. Међутим, он се стално колебао износиће као разлог час рат са Црногорцима, час незадовољство Албанаца који више не желе да напуштају своје домове. — Тада су доиста Црногорци напали и потукли подгоричке и спушке Турке, али је паша уместо на Босну пошао на Кроју, заузео ово мјесто и извршио покољ становништва. Према »Moniteur«-у, паша је тада правио планове »да постане апсолутни господар Албаније«. У вестима од 11 јула демантовао је, међутим, »Moniteur« заузео је Кроје, јер говори само да је она блокирана. — И Булињи јавља 15 јула да се према извештајима из Скадра говори како је Махмуд расположен да иде у Нови Пазар, али га од ове експедиције одвлачи то што против њега раде Црногорци помоћу Аустријанаца. Ову вест потврђује и француски извештај из Шибеника од 17 јула 1790 године у којем се вели као неки Радоњић, један од шефова Црне Горе сплеткари у Бечу обећавајући двору веома корисну диверзију Црногораца против Албаније и Херцеговине која би спречила Махмуда и другог пашу да помогну Босни. Да је господар Скадра позван од порте да поново пређе у Босну, али да се он устеже под разним изговорима и да ратује против паше од Кроје.²⁵

Ипак је Бушатлија пристао да крене у Србију, куда је и намеравао да иде пре него што је отишао у Босну 1789 године. Тако 28 јула 1790 године имамо извештај из Дубровника у којем је јављено руском конзулу у Дубровнику, Гици, да је неко стигао из Новог Пазара у Дубровник и да је у Новом Пазару затекао ска-

²⁵. Душан Лекић: наведено дело, страна 95

дарског пашу са пет-шест хиљада људи на путу за Београд, а на да се да ће сакупити више од двадесет хиљада људи. Исти прича да паша путује преко Ужица, затим да је срео пре двадесет дана у Пљевљу неког пашу из Албаније са три-четири хиљаде људи, да иде за Бања Лужку, скупљајући услут.²⁶ »Moniteur« у свом броју од 4 маја 1791 године доноси вест из Цариграда како је султан наредио скадарском паши да се крене са својом војском и да се припреми да заузме Србију и Влашку чим их буду напустиле царске аустријске трупе. Осмог јуна 1791 године пише Булињи да су Аустријанци кренули према Видину и да је Махмуд паша са великим делом своје војске приспео у Ниш, а 22 јуна исте године јавља како се у Цариграду мисли да главну снагу која ће морати да оперише против Аустријанаца чини Махмуд паша скадарски.

У овим шпанским извештајима немамо више вести о Бушатлији, у овој години, када су престала непријатељства између Турака с једне стране и Аустријанаца и Руса с друге и закључен мир у Свиштову и Јашију.²⁷

²⁶ Јован Радоњић: исто, страна 594.

²⁷ Приликом припрема за закључење мира с Аустријом, интересантна је шпанска вест из Цариграда од 8 септембра 1790 год. у којој стоји да према шведском посланику предмет који данас много заокупља диван јесте захтев Мађара да, пошто је ова краљевина упражњена, мађарским сталезима припада право да директно расправљају о стварима које се тичу Мађарске и њеног мира са Портом, да су то показали апостолском краљу и великом везиру у својим плановима да пошаљу изасланике на Конгрес. Што се тиче ситуације у Босни, ту су се, као што је познато, после Свиштовског мира појавиле тешкоће у утврђивању демаркационе линије. Двадесетдругог јула 1792 године јавио је из Цариграда Булињи „... Јуче је био позван на ову конференцију венецијански амбасадор, али се не зна из којег разлога. Једни су мишљења да ће то бити због тога да га консултују о границама Босне које су још неодређене“ — Августа месеца 1793 године јавља се да је у Босни дошло до крвавих нередa између Босанаца који су присталице и оних који се противе извршењу оних што је у погледу ових граница уговорено са Аустријом у Свиштову, да су односни комесари морали да потраже уточиште у једној аустријској тврђави. Одмах после тога дошло је до сукоба између Босанаца и аустријских трупа које су гарнизонирале у тврђавама које су држале као залогу док се дефинитивно не одреде границе. Да би учинила крај овим нередима, Порта је наредила травничком паши да скупи трупе и да примора капетане ове провинције да уступе земљиште које им припада и да се изврши демаркација са царем у року који је уговорен у Свиштову, надокнађујући им штету извесним делом еквивалентног земљишта у Србији (извештај од 1 новембра 1793 године). — Међутим, новонастала ситуација на западу давала је могућности Турцима да одуговлаче с решењем овог питања. Шеснаестог октобра 1794 године јавља шпански посланик да Турци желе да се користе другим упадом Француза у Низоземску да би захтевали враћање места која су у Босни у власти Аустријанаца. — Тек 16 јула 1795 године могао је да јави Булињи како се тврди да је између отоманског министра и царског интернунција потписана нова конвенција која утврђује и дефинитивно регулише демаркацију у Босни. И, мада ни сам није веровао да ће се моћи ова конвенција спровести у живот, ипак је Булињи јавио 11 фебруара 1796 године „Већ се не сумња да је извршена демаркација у Босни, пошто су Аустријанци уступили Турцима места Градишску, Дубицу и Нови које су држали као залогу док се дефинитивно не среди ова ствар«. — О демаркаци-

После закључења мира отпала је потреба Порте да моли Махмуда за сарадњу и околне паше су могле поново да отпочну непријатељства и нападе на њега уз Портино прећутно одобрење. Тиме и објашњава Булињи закашњење поште у своме извештају од 22 децембра 1792 године. — Једанаестог новембра 1792 године јавља »*Moniteur*« да је Махмуд, скадарски паша дошао до Скопља и да је поред знатних снага које су послате против њега загосподарио тврђавама Охридом и Елбасаном. Према истом листу, његова војска од око 30 хиљада људи свуда ствара терор. — Те исте године, по Бајраму, био је премештен из Београда у Битољ Бећир паша на нов положај с ког је имао да руководи борбом против Портиног одметника Махмуда Бушатлије, паше скадарског.²⁸ Осмог јануара 1793 године опет се жали Булињи да њихова пошта трпи незгоде због непријатељстава које је избило између Махмуда и румелиских паша, особито јанинског кога подбада Порта. Против Бушатлије била је упућена и јадранска ескадра која је требало да допринесе његовој предаји. Махмуд Бушатлија био је опкољен у Скадру. По Душану Лекићу, он је изазвао велико незадовољство у својој околини, па су се против њега дигли и његов брат, синовац и зет и ставили се на чело војске од 2 хиљаде људи и натерали га да се у скадарску тврђаву затвори. Кажу да је био »чудовиште и убица«. Немилосрдно би био и он сам смакнут само када би му се могло примаћи. »Али он је недостижан, јер га чува једна посада католичка за које кажу да су му исувише одани«. Често је пута султан покушавао да га се отараси, слањем »фаталног гајтана« али у томе није имао успеха, пошто је Махмуду увек полазило за руком да на вјешт начин уради да се погубе они који су гајтан носили прије него што би стигао до њега. Он је оличење злог духа.²⁹ — Шестог септембра 1793 године јавља Бријер да је Бушатлија изишао из своје тврђаве, учинио јуриш на челу свог гарнизона, изненада напао и потукао своје непријатеље. — По Душану Пантелићу, на основу аустриских извора од августа до децембра био је Бушатлија приморан да се затвори у скадарску тврђаву коју је опсела војска румелиског Беглер бега против које се јуначки бранио од августа до децембра, и напоследку је разбио. Из шпанских извештаја видимо да су 1 октобра 1793 године стигле вести у Цариград од стране Белиос паше (*Bellios*) да је успео да побуњеног Махмуда блокира и опседне и да ће га, без обзира на то што је побегао у неосвојиву тврђаву, ухватити живог или мртвог у најкраћем року. Тако су се надали и многи у Цариграду, али је Махмуд имао на двору моћне пријатеље, међу њима и екс-везира Јусуф пашу и његови противнику плашили су се да он опет не у-

ји на аустро-босанској граници треба са овим упоредити и дело др. Душана Пантелића: Београдски пашалук после Свиштовског мира 1791—94 године, страна 12, 85, 86.

²⁸. Душан Пантелић: Београдски пашалук после Свиштовског мира... страна 91.

²⁹. Душан Лекић: наведено дело, страна 102, 103

потреби моћно средство — новац, које га често пута извукло из најтежег положаја. — Постоји један мали извештај скадарског бискупа из 1793 године (1 октобар) о опсади Скадра. Према том извештају, Махмуд паша се повукао из Љеша и затворио у тврђаву са 650 људи, способних бораца као и још неколико вичних прављењу оружја »unitamente a sei Cattolici«. Тврђаву је снабдео са доста хране. Двадесетдеветог августа те године изишло је око две хиљаде Скадрана до на крај Жупе да дочекају Махмудову браћу Ибрахима и Мехмеда које су заједно са њиховом пратњом испратили до у град у близини којег је на једну и по миљу далеко била постављена војска румелиског паше и која је бројила 35 хиљада људи. Довучено је неколико топова из Улциња и Бара и почело је бомбардовање тврђаве. Скадарски бискуп јавља да ово бомбардовање није причинило никакве штете католичким црквама. За време опсаде Ибрахим је наредио да се убију четири човека, и то католика, јер се сумњало да раде против Бушатлије. Скадарски бискуп додаје да и поред тога што се тврђава туче са три стране, ипак је врло тешко да она буде савладана. Свештеници су били приморани да плаћају пашиним слугама »sino al giorno d'oggi il che affido a tesalo, la fede Cattolica che in addietro liberamente fiori va in oggi e ridotta in somma angustia e timore«. ³⁰ Из Булињијевих извештаја види се да је 1 децембра још увек био опседнут, ослободио се, изгледа, негде у другој половини децембра, јер Булињи јавља 1 јануара 1794 да је порта, мада индиректним путем, сазнала је да је прошле недеље одметнут Махмуд паша дигао опсаду и блокаду тврђаве где се био сакрио. Булињи мисли да је био потплатио оне који су командовали истуреним местима. Учинио је изненадни напад на Бећир пашу, потукао његову војску и заробио његовог едекана наредивши да му се отсече глава. Изгледа да је постао господар двеју фрегата које су се налазиле у овом пристаништу са задатком да га стесне, а исто тако и разних теретних бродова натоварених муницијом. На Порти се дотада још ништа није одлучило односно одметнутог Махмуда.

Из овог се извештаја види да је тачно оно што је саопштио Душан Пантелић на основу аустриских архива. Као овај, и други његови подаци веома су прецизни, што ће се видети и на другим примерима.

Шеснаестог фебруара 1794 године опет се жали Булињи да пошта неће бити сигурна и активнија све док се не буде могао користити пут преко албанског Скадра и док буду трајала непријатељства између Махмуда и владе додајући усто да паше у Србији настрадавши у борби против разбојника који „загађују“ ову провинцију, све прелазе у Босну и Албанију.

Убрзо после тога настаје Махмудова акција за измирење са Портом. На то га је натерао тежак положај на коме се нашао, то

³⁰ Томићева заоставштина у Архиву Српске академије наука XIX/x 26.

јест страх да се не деси још једна блокада Скадра као и немогућност да се ослони на било коју страну силу у борби против Порте, која би му пружила брзу и сигурну помоћ. Можда је увиђао да ће много лакше извршити своје освајачке планове, ако у садањем тренутку буде радио у споразуму са Портом, него ли против ње и без ње. У вези са овим, намеће се једно интересно питање: да ли су ту имали каквог удела Французи и да ли су они већ у ово време ступили у везу са Бушатлијом. Зна се да је већ у пролеће 1793 године било послато нарочито посланство на Порту од стране француског конвента и да се неколико посланика који су путовали преко Далмације у Цариград задржало неко време у Босни и тамошње становништво подбадало у борби против Аустрије бар дотле док они не стигну у Цариград. Нису ли они можда још сада ступили у везу са Бушатлијом и саветовали му да се помири са Портом? Једно писмо Петра I Петровића Његоша упућено млетачком провидуру за Далмацију и Албанију од 2 октобра 1793 године говори о доласку Француза у Црну Гору у циљу регрутовања војске још 1792 године.³¹ На основу венецијанске грађе коју доноси Томић, то би били људи контра револуционарне Француске који су тада долазили и у Албанију.³² Свакако је интересантна чињеница да одмах после измирења Бушатлије са Портом Французи долазе у Скадар и Бушатлијину војску снабдевају муницијом и својим војно-техничким инструкторима. — О свему томе ови шпански извештаји ништа не говоре, али они казују како су преговори текли око измирења Бушатлије и Порте, обавештавају нас о силама које су имале пресудан утицај у овим преговорима, као и о разлозима који су их на ову акцију покренули. Види се да је главну улогу одиграла Шпанија односно њен посланик у Цариграду Булињи. — Због чега се Шпанија прихватила те улоге, како је тежак задатак имао Булињи и кад и како су се ти преговори завршили, видеће се из извештаја које је Булињи упућивао свом министру и који ће се, документације ради, овде опширније приказати, јер се ради о једном веома значајном моменту за нашу и-

³¹ Томићева заоставштина, исто XIX/х 25

У почетку тога писма истиче да је заинтересован за мир у овим крајевима; да црногорски народ желе да имају уза себе сви европски владари; да су Црногорци пружили услуге Русији, Аустрији, а желели би их и други владари Европе. Прошле је године, каже, долазио у Црну Гору француски маршал у циљу регрутовања Црногораца за своју службу, али је владика то одбио. — Истиче даље оданост Црногораца Млетачкој Републици; да се у црногорским кућама чува успомена на заједничку борбу против Турака: одликовања, медаље и дипломе којима су их одликовали венецијански команданти за њихову проливену крв против заједничког непријатеља; да је херојски командант Емо имао у својој флоти више од 300 Црногораца који су му верно служили.. „Questo fa vedere che il nostro cuore e attaccato al Corpo della Rep. a“. — Најзад обраћа пажњу на своју кућу у Будви коју је наследио од покојног владике Саве.

³² Јован Томић: Бока Которска и француска револуционарна пропаганда 1793 године (Српска краљевска академија, Споменик LXXIV, страна 69, VI.)

сторију, а који је у нашој историографији непознат. И страни историчари, и наши, например, Душан Пантелић и Душан Лекић претстављају то помирење као резултат подмићивања утицајних људи на дивану од стране Бушатлије. Али ће се из ових извештаја видети да је то помирење било резултат акције других сила, а тек онда подмићивања.

Првога марта 1794 године јавља Булићи из Цариграда како му је пиасо Махмуд паша скадарски и саопштио одлучне успехе које је имао против снага које је Порта — потстакнута његовим противницима, а нарочито братом и синовцем — послала да би га уништила, али да он, и поред свега тога, жели да докаже своје поверење у султана и да његовим (Булићијевим) посредовањем добије опроштај султанов потчињавајући се као највернији вазал његовој сувереној вољи. Булићи је исто тако примио писмо од краљевског посланика у Риму у којему овај саопштава да је Бушатлија и према њему исто тако отворено иступио и да моли за потпору шпанског краља, па, будући да је човек који је Шпанцима у Скадру погодан како због доброг поступања према хришћанима уопште, а нарочито према католицима, тако и због заштите коју пружа шпанској пошти, било би згодно да Булићи учини таква корак који би довео до помирења Махмуда и Порте. Булићи је примио Махмудово писмо пошто је диван наљућен због пораза које су претрпеле његове трупе, одлучио да се у пролеће наставе непријатељства и одаслао фермане босанским и осталим пашама да скупе војске и да се освети част султановог оружја и да се једном за увек сврши са Махмудом. Булићи јавља да је у таквим приликама одговорио Бушатлији да је најбољи начин да се оставри његова жеља да преко њега (Булићија) пошаље један меморијал за султана. Булићи зна да Махмуд има пријатеље на двору и у министарству али се нико не усуђује да га у датом тренутку штити. У оваквим приликама Булићију је изгледало мудро да чува Бушатлијин одговор, а у наредби коју му буде дало шпанско министарство иностраних послова сматраће обавезним само оно што га буде упућивало да резервисано испитује духове и расположења не компромитујући се отвореним заузимањем за Бушатлију. — Шеснаестог априла 1794 године јавља Булићи како му је Никола Азара поновио да је Шпанији у интересу да Бушатлија добије опроштај султана додавши да је то и по одобрењу шпанског министарства иностраних послова. Због тога је он (Булићи) удружио своје резервисане напоре са напорима Бушатлијиних присталица нарочито Сиди Алије, вицеадмирала, једног од Бушатлијиних најискренијих пријатеља, и имали су то задовољство да добију од султана да засада одложи експедицију коју је планирао против Скадра. Булићи јавља како га обавестио шпански вице-конзул у Дубровнику да је примио Бушатлијино писмо у којему се тражи његов меморијал за султана и да ће му он (Бушатлија) на поуздан начин одговорити. Булићи нестрпљиво очекује овај докуменат да би га предао и да би га подупро посредством Њего-

вог Величанства преко Сиди Алије, који га је уверавао да је то једини начин кадар да уклони праведни гнев султанов. Немајући директно наређење и инструкције по овој ствари, Булињију је и даље изгледало zgodно да ради резервисано и посредним средствима.

Пошто му је шпански посланик у Риму витез Азара поновио у писмима од 29 марта и 12 априла да је по вољи и одобрењу шпанског краља и министарства спољних послова Шпаније да се учине службени кораци са шпанске стране на цариградском двору у корист Махмуда паше скадарског да би му се опростило, и да то треба да буде Махмуд а не други паша скадарски из Албаније, поднео је Булињи извештај свом министарству спољних послова о стању преговора, 16 маја 1794 године. Из тог се извештаја види да му је Махмуд најзад одговорио прикључујући једно отворено писмо у којем се каје и обећава покорност и поштовање свом владару. У циљу постизавања ефекта предао је Булињи то писмо у руке султана посредством Капудан паше који се показао као један од најоданијих пријатеља Бушатлијиних. Овим кораком је учињено, према ономе што му је показао Капудан паша, да је побеђена природна мржња султана и да је овај расположен да са своје стране да жељени опроштај потврдивши одмах обустављање непријатељства. Пошто ради сретног завршетка ових преговора мора да се састане диван због шпанске интервенције у корист Махмуда одговорио је велики везир Булињију да у суштини султан и Порта желе да учине по вољи шпанском краљу, али мисле да Махмуд не одговара доброј вољи једног владара толиког пријатеља овог Царства; да Булињи о томе треба да размисли и да саопшти Порти, што је он и учинио рекавши да Махмуд не би могао да моли за интервенцију Његово Величанство да се није озбиљно покајао због поступка у прошлости и да Шпанија не би учинила предлог о поверењу у Махмудову будућу покорност и поштовање о чему је давао толико уверавање; да Шпанија овим посредовањем није имала други циљ но да покаже резултат своје доброте, али би ипак произишло за ову владу једно повољно помирење ма како да су моћна њена средства да га примора силом. Реис ефендији допала су се ова размисљања и потврдио је Булињију да ће их саопштити великом везиру. — Према Булињијевом мишљењу, на Порти сада славе све оне који предлажу било какво часно средство да се опрости Махмуду. „Исте су ме прилике натерале да радим са свом могућом резервом не губећи при том из вида једну ствар која, према ономе што ми је поновио витез Азара, толико интересује католичку веру у овим провинцијама, Албанији и Македонији, због које се указује потпора реченоме Махмуду“.

Шпански министар спољних послова у свом писму од 29 априла дао је Булињију упутство о поступку којег се треба држати да би се на Порти добио опроштај за Махмуда, пашу скадарскога, као и упутства за случај да буде морао да учини више корака него ли досада, да би се на дивану донела таква одлука. Бу-

лињи је 16 јуна одговорио да су му Реис ефендија и портин драгоман рекли да су само неповерљиви из страха да Махмуд не одговори и не компромитује добре жеље шпанскога краља. Драгоман му је ставио до знања да је пожељна друга гаранција коју треба Махмуд да покаже својим поступцима док се не постигне измирење, пошто Порта не би ни ступала у непријатељство с њим да он сам није за то дао повода. Прави разлог тог одлагања била је у ствари жеља да се у садањим околностима од Махмуда извуче што више новаца и због тога треба директно да се споразумеју.

Петог августа стигла су два писма из Мадрида — инструкције за Булињија. У другом су се налазила нова упутства која су се односила на постигнуће султановог опроштаја у корист Махмуд паше скадарскога. У свом извештају од 16 септембра 1794 године Булињи понавља оне резултате које је успео да добије у Цариграду, као и у писму од 16 јуна текуће године, о повољним резултатима које је постигао успевши да добије од султана да се одложе непријатељства која је требало да почну у прољеће, затим разлог због чега се одлажу и шта би могло да допринесе сретном завршетку ових преговора. Касније је, каже, према наређењу које садржи депеша од 29 априла, сходно политичкој ситуацији цариградског двора, наставио своје напоре у жељеном циљу и стално су га уверавали да ће у првој повољној прилици султан опростити Махмуду, а шта то досада није учињено, објашњава унутрашњим приликама. Петнаестог септембра, каже, одговорили су му да је велики везир о свему обавештен; да је захвалан добрим намерама шпанског краља и да је озбиљно расположен у корист Махмуду; да остаје у тој бризи све дотле док не добије погодну прилику код султана ради постизања успешног завршетка преговора. Реис ефендија му је такође изјавио да ће се са своје стране заузети, а исто тако и Капудан паша, само је од стране Порте утолико протестовано што она није имала нити ће имати непријатељско расположење према Махмуду, осим ако то сам не би изазвао, што му никако не би требало саветовати. — Булињи каже да је о свему обавестио скадарскога пашу и директно и преко посланика шпанског краља у Риму. „То је данашње стање ствари. Имам основане наде у сретни завршетак и исход побожних намера Светог Оца и нашег господара краља у корист наше Свете Вере у овим провинцијама. Није ми се чинило згодно да у својим сугестијама изразим да је циљ наших молби ствар вере да не би правили тешкоће његови непријатељи и непријатељи Свете Апостолске Столице.“ Булињи јавља да су га на Порти уверавали да ће учинити све што је у њиховој моћи показујући да су дирнути пријатељством шпанског краља према султану као и чашћу што један од султанових вазала показује најживље кајање и потчињеност, али су благо истакли да не желе да се шпански двор на неки начин меша у унутрашње несугласице ове владе нити да штити једног побуњеног поданика.

Булићи је 4 септембра 1794 године био предао службену ноту Порти поводом ствари Махмуд паше скадарскога. Главни циљ ове ноте био је тај да увери Порту да Шпанија не жели ни на који начин да се меша у турске унутрашње ствари; да према Порти гаји најдубље пријатељство. Булићи даље подвлачи да су Бушатлијине изјаве о покорности и кајању биле искрене; да у противном шпански двор не би никада на себе преузео посредничку улогу; да би ово посредовање пријатељског владара могло да буде гаранција за будуће држање скадарског паше — гаранција која је у складу са достојанством Високе Порте; да би се опраштањем Махмуд паши Бушатлији на частан начин решио један унутрашњи спор који прети да опет плане у оружани сукоб и доведе до нових крвопролића и несрећа. Међутим, (наглашава се у ноти) ова размишљања на Порти имала су као резултат само то да је постигнуто примирје и привремено одлагање оружаних операција. Такво стање не би требало дуго да остане, јер то не би било користе овакву прилику у циљу стварања тешкоћа, изазивања непријатељи и ривали као и други злонамерни људи могли да искористе овакву прилику у гилју стварања тешкоћа, изазивања непријатељстава и стално продужење ових домаћих свађа због којих је проливано толико невине крви. Нота се завршава надом да ће Порта увидети ове разлоге и да ће султан подарити опрштај Махмуду.

После тога, Порта је овластила свог драгомана да преговара са Бушатлијом о условима измирења са Махмудом. На једној конференцији коју је с њим имао, речено је Булићију да су сви имали према Махмуду толико неповерења због његовог ранијег држања и личног карактера да је само интервенција једног пријатељског и непристрасног владара могла да склони султана и Отоманску Порту да му опросте, али да би се ово како треба остварило, потребно је да Порта има извесну гаранцију и предлога је неко јемство шпанског двора, свечану заклетву Махмуда и таоштва неких чланова његове фамилије. Булићи му је одговорио да је сигурна ствар да је кајање овог паше било искрено, али не верује да би шпански двор икада прихватио речене гаранције, не само зато што би биле неспојиве са поштовањем султана као владара, већ и због тога што би одатле произишле незгоде за Отоманску Порту, па би више одговарала заклетва Махмуда, пошто би таоци могли да створе нове тешкоће и да буду узрок вечитог неповерења према Отоманском министарству, па би најбоље било, пошто је други пут опростила Махмуду, да Порта то учини и сада, пошто је паша давао толика уверавања о својој покорности и верности у својим поновљеним писмима великом везиру. — Портин драгоман одговорио је Булићију да ће известити Порту о свему и желео је да зна да ли би, у случају да се опрштај обистини, Махмуд одговорио уобичајеним поклонима влади и појединим личностима у министарству. Булићи га је уверио да према ономе што му је Махмуд рекао, то би било си-

гурно. Пошто је Портин драгоман то све саопштио Реис ефендији после разних дивана које су имали по овој ствари, десетог новембра 1794 године по овлашћењу од стране Порте позвао га је драгоман на другу конференцију саопштив му да је одлучено да се Махмуду опрости захваљујући једино посредовању шпанског краља, под условом да се Махмуд сагласи и преда преко Булињија три своје одвојене молбе као што је обичај. Једну великом везиру, другу муфтији и трећу Капудан паши молећи у њима опроштај и дајући недвомислено уверење да ће се убудуће покоровати наређењима која му буду послата од стране овог султана и Порте; да неће угњетавати народ ван свога подручја; да неће спремати никакву освету против паша који су били с њим у непријатељству; да ће на свом подручју спровести низами цедид, тј. нови војни политички устав; да ће надокнадити штету власницима земље коју им је отео и најзад, да ће у свему и за све поступити као веран вазал додајући истовремено портин драгоман Булињију да Porta више не тражи од Бушатлије но што тражи од других провинцијских гувернера. По наређењу Порте, драгоман је показао Булињију да се Бушатлији опраштају поклони о којима је било речи на другој конференцији. Булињи је уверио Портиног драгомана да ће о свему обавестити свој двор и да би, пошто се Махмуду опростило под истим условима као и другим пашама, могла Porta да се с овим директно споразуме, а он (Булињи) ограничио би се само на то да га са своје стране убеди да се сагласи и одговори на добročинство султана. Драгоман је одговорио да је Porta одлучила да ову повољну одлуку Бушатлији саопшти преко њега (Булињија) и да се нада да ће се ова ствар сретно свршити. — Булињи је пристао на ове молбе тражећи највећу резерву и молио је Портиног драгомана да га снабде пасошем да би могао директно писати Махмуду. — То се догодило 12 овог мјесеца када му је послао одлуку дивана. Молио је Махмуда да прихвати ову одлуку и да да уверење о својој покорности, јер сада само од њега зависи да добије толико жељени опроштај.

Шеснаестог јануара 1795 године јавља Булињи да му је стигао одговор Махмуд паше скадарског у погледу Портине одлуке коју му је послао 12 новембра прошле године. Бушатлија му је послао три писма каква је Булињи тражио назначављући услове које му је ова влада поставила и уверавајући да ће их се најтачније придржавати. Та је писма Булињи предао Отоманском министарству и оно му је показало своје задовољство, као и то да ће у најскорије време испунити са своје стране оно што је понудила Махмуду шаљући му опроштај и да ће га поново поставити на положај скадарског гувернера у Албанији и дати му достојанство паше од три репа.

Једанаестог марта 1795 године јавља Булињи да је најзад султан опростио Махмуду. Десетог тог месеца службено му је то саопштио Реис ефендија показујући да је султан то учинио само из пажње према посредовању шпанског краља и, пошто је Мах-

муд дао доказа о својој покорности, султан, му је опростио и вратио му достојанство везира потврдивши му поново власт над Албанијом и Македонијом. — Порта је по обичају обукла кафтан капу хеџаји или агенту Махмудовом што је исто као и објављивање овог догађаја „који ће несумњиво задовољити срце Његовог Величанства у корист човечности, јер су се оствариле његове побожне жеље као и Његове Светости према католицима у свим провинцијама“. Признајући стварно реченог Махмуда, Булињи се нада да ће Шпанија, поред осталог, добити и то да може успоставити писмену пошту са Цариградом кратким и најсигурнијим скадарским путем, као и то да ће добити грађевинско дрво из Албаније за потребе двора.

Булињи саопштава једну интересантну вест односно петроградског посланика са којим је живео у најбољим односима. Руски посланик је пријатељски саопштио Булињију да је знао за кораке које је овај чинио у корист Махмуда рекавши да му је било мило што је Булињи имао задовољство због сретног исхода и чврсто га уверавао да никаква опозиција није учињена нити ће се учинити од стране руског двора који жели да живи у највећем пријатељству са Отоманском Портом. — Булињи му је на то узвратио да се стварно интересовао да преко Махмуда помогне католицима у овим провинцијама „за које се толико интересовала Његова Светост“. Скренуо је пажњу руском посланику да би он морао знати за оно што се преко овог краљевског посланства урадило у Цариграду у корист петроградског двора за време последњег рата. Русу се допао Булињијев пријатељски одговор и поново потврдио да неће учинити никакву опозицију у овој ствари.

Истота дана кад је послао овај извештај (11 марта 1795 године) одговорио је Булињи Реис-еферендији да му се допада саопштење о једној одлуци која ће ускоро имати тако повољан резултат како за само турско царство, тако и због задовољства шпанског краља.

Поласкан постигнутим резултатима, Булињи је изразио наду да ће његов поступак у овој ствари заслужити краљевско одобрење, а исто тако и милост министарства спољних послова. И шпански посланик у Риму, Никола де Азара, у свом извештају од 22 априла 1795 године јавља да је примио вест из Цариграда да је опроштено Махмуду паши скадарском само из поштовања према шпанском краљу. „Ово ће, поред части која је дата посредовањем Његовог Величанства на овом двору бескрајно допринети експедицији наше поште преко Албаније и поверењу у заштиту коју уживају католици под управом реченог Махмуда, за што се Папа много интересовао, пошто се овај Турчин, без обзира на свој варварски поступак и неверство (*mala fede*) увек поуздавао више у католике но у Грке шизматике и радије их је штитио, тако да Пропагандине мисије уживају скоро потпуну слободу култа у овој земљи“. И Азара истиче да се Булињи у овим крајње теш-

ким преговорима веома вешто и обазриво понео и да заслужује да му се то јавно исказе.

У једном каснијем писму из Цариграда од 27 јануара 1798 године Булићи је изнео колико је имао трошкова на разна подмићивања у овим преговорима око измирења Махмуд паше Бушатлије са Портом. Преговори које је по наредбама из Мадрида започео на овом двору да би издејствовао опроштај султанов у корист скадарског паше, донели су му трошкове од 6 хиљада пијастри који су се, према рачуну, са интересом пењали на 7.836 (у рачуну су издаци и награде поверенику Мустафи аги и потчињеним чиновницима за помагање у послу — примедба Драг. Јанковића). Те је рачуне оверио Махмуд, а већи трошкови нису ни узети у обзир. „На крају три године преклињања на све благе начине, да не би компромитовао пошту и католике из ових провинција, главни циљ преговора, с обзиром на неверство ових Турака, добио сам најзад, захваљујући пријатељским корацима Реис ефендије, да Ибрахим паша који је наследио Махмуда у овом пашалуку плати четири хиљаде под условом да се више ништа неће тражити од њега“. — Као што се из ових писама види, био је споразум о помирењу фактички постигнут крајем 1794 године, као што каже Лекић, али је оно обнародовано упросто 1795 године онако како саопштава Пантелић на основу аустријских архива, што опет показује да су његова саопштења прецизнија. И „Moniteur“ у свом броју од 30 маја 1795 године каже да је Махмуд добио Портину наклоност посредством отправника послова владе из Мадрида, да му је султан дао широко помиловање под јединим условом да исплати све засстале и текуће данке.

На основу Булићијевих извештаја може се потпуно поклонити поверење француским вестима које доноси Лекић, да је Махмуд за време опсаде у Скадру био браћен од једне чете храбрих католика, а исто тако и оним француским вестима о учешћу северноалбанских католика у борби против Црногораца 1796 године. Треба се посетити и на напред наведено писмо католичког бискупа из Скадра од 1 октобра 1793 године у којем се говори о цветању католичанства у Бушатлијином пашалуку. Радоњић доноси у свом делу „Римска курија и јужнословенске земље од XVI XIX века“, (страна 683) извештај Франческа Борција Конгрегацији о каноничној визитацији коју је овај учинио 1795 године хвалећи толеранцију скадарског паше који католицима допушта оправку верских и под којим они имају потпуну слободу у вршењу својих верских обреда. Шпанска констатација да се Бушатлија „увек поуздавао више у католике но Грке шизматике“ и да „Прогандине мисије уживају скоро потпуну слободу култа у овој земљи“ прецизира француске вести да је скадарски паша био нарочито вољен „од хришћана и Грка са којима је највише волео да тргује и са којима се понашао благонаклоно“.

У вези са овим преговорима треба истаћи и једну чињеницу општега карактера, тј. да је Шпанија остала доследно одана като-

личанству чак и у време Француске револуције кад се налазила на ивици пропасти. На њу се могао потпуно ослонити Ватикан кад је у време закључења Свиштовског мира повео велику акцију за заштиту католика у Турској, где је у то време била вођена необично жива пропаганда од стране калуђерских редова: језуита, лазариста, кармелита.³³ За заштиту католика у Турској Ватикан је молио прускога краља, а сада видимо да је за заштиту католика у Албанији ангажовао Шпанију.

У вези са везиким привилегијама које су Пропагандине мисије уживале у Скадарском пашалуку, може се поставити питање да ли је и у којој мери било више мање насилног покатоличавања оног дела нашег народа који је живео под влашћу Бушатлије, јер је познато да су у азиској Турској горепоменути калуђерски редови као један од својих најважнијих задатака сматрали покатоличење православних Ђурђијанаца.³⁴

Остаје нам нерешено питање: кад је и како Бушатлија ступио у везу са Пропагандиним мисијама. Али треба узети у обзир да је већ почетком XVIII века, у жеку силне мржње Турака на католике од чијих сила су претрпели толико пораза, успело Змајевићу да се спријатељи са скадарским пашом и да издејствује заштиту за католичке мисије, као што то показује напред наведено Радоњићево дело (страна 474, 505-6), а читајући исто дело (страна 25, 515) видимо да су горштачка катслича племена у Северној Албанији била непокорна турској власти и фактички слободна. И Бушатлија, желећи да у Скадру буде што независнији, ослонио се на та племена међу којима је, природно, био огроман утицај католичких мисионара. Разумљиво је онда што је он дао тако велику слободу пропагандиним мисијама.

После помирења Махмуд је, према ономе што јављају Французи, „живео спокојно, бавећи се једино пословима своје управе и концентришући у своје руке сву трговину ове богате покрајине. Уопште узевши, он је био вољен од стране Арбанаса, а нарочито од стране хришћана и Грка са којима је највише волео да тргује и са којима се понашао благонаклоно“.³⁵ Међутим, као што је напред показано, то није било сасвим тачно, а осим тога, Махмуд се спремао и за напад на Црну Гору. Године 1795 долазе у Скадар француски официри и инжењери да организују његову војску. Јула месеца он напада Црногорце, а истовремено у Јадранско Море долазе седам француских галера натоварених муницијом и храном.³⁶ Тај напад на Црну Гору је одбијен, али се следеће године спремао нови. — Исте, 1795, године, Бушатлија је напао и опљачкао Призрен.³⁷

³³ N. Jorga: Geschichte des Osmanischen Reiches; Gotha. 1913, страна 57—58.

³⁴ N. Jorga: наведено дело, страна 58.

³⁵ Душан Лекић: наведено дело, страна 112.

³⁶ Владан Ђорђевић: Црна Гора и Аустрија у XVIII веку, Београд 1912, страна 125

³⁷ Стари српски записи и натписи, II; страна 303.

И поред помирења, Порта није била задовољна са држањем Махмудовим. Према извештају Булињија од 16 јула 1796 године, пошао је Али паша са војском из Једрена да осматра кретање скадарскога паше са чијим држањем у Цариграду нису били задовољни. Шеснаестог августа јавља шпански посланик да је Бушатлија започео непријатељство са Црногорцима, а шеснаестог септембра јавио је исти посланик да је према вестима из албанскога Скадра Махмуд потучен од Црногораца и да се спрема за нову експедицију. „Црногорци су тражили помоћ од Венецијанаца и верује се да ће им је дати с обзиром на то да је Порта показала венецијанском амбасадору своју равнодушност у погледу овог паше са чијим држањем овде нису сасвим задовољни. Изгледа да Црногорци имају за циљ заузеће Бара“.

Као што је познато, ова се последња експедиција завршила потпуним поразом, тако да је и сам скадарски паша нашао у њој смрт. У овој експедицији као војно-технички стручњаци учествовали су Французи. Према вестима француског конзула из Дубровника од 22 октобра 1796 године, „Махмуд, скадарски паша погинуо је у једном боју против Црногораца на челу оних које је називао храбрим католицима и који су многобројни у горњој Албанији. Отоманска Порта ће се много обрадовати овом догађају, јер се овај паша увек показивао као бунтовник кога никада није било могуће присилити на покорност.“ Француски конзул каже да су Бушатлију Црногорци вешто намамили у своје долине где су искасапили у комаде његову војску и где је и он сам изгубио живот.³⁶ — О погибији Бушатлијиној имамо шпански извештај тек 1 новембра 1796 године. „Порта је добила пријатну потврду о смрти Махмуда, паше из албанског Скадра, у другој несретној експедицији коју је овај паша предузео против Црногораца. Овај догађај био је утолико пријатнији овом двору што поступци овог паше нису одговарали надама које је Порта имала кад је прихватајући посредовање Његовог Величанства одлучила да му опрости потврдивши му власт у Македонији и Албанији“.

Утисак погибије Махмуд паше Бушатлије био је огроман на наше људе савременике. На неколико га места помињу „Стари српски записи и натписи“, а већ 1803 године штампа у Будиму Већентије Ракић песму у којој слави победу Петра I Петровића Његоша над Махмудом Бушатлијом. Доиста, тада је нестало једне

³⁶. Душан Лекић: наведено дело, страна 112

личности пуне талента, храбрости, крвожедности и лукавства, једне личности које је у себи сједињавала особине источних војсковођа који су освојили његову земљу као и пропагандних људи који су толико велики утицај имали на њега у Скадру. О његовим великим особинама не говори похвално само сарајевски хроничар, Мула-Мустафа Башескија који му је очигледно наклењен, већ и француски конзул у Дубровнику који после Махмудове погибије у напредпоменутом извештају својој влади (од 22 октобра 1796 године) говори и то да је он био „вољен од стране Арбанаса“. . . „Он је био жестоке нарави али човјечан. . . Његов талент, његова храброст, његово богатство и приврженост народа којим управља увијек су подражавали његову стварну независност“. Према вестима „Moniteur“-а од 18 децембра 1796 године закликали су се Албанци да ће осветити смрт скадарског паше, под чијом су влашћу живели веома сретно. Позвали су Махмудова синовца, изабрали га за свог старешину и спремни су да поново пођу на Црногорце.³⁹

Нису то биле само похвалне речи савезника Француза. Исто се може закључити и из напредпоменутих италијанских, као и из ових шпанских извештаја. Ровињски наводи албанску народну песму пуну борбених поклика, карактеристичних за стање на граници Скадарског пашалука и Црне Горе, која оплакује погибију Махмуда Бушатлије и позива Миридите да освете смрт свог вољеног паше. Али су наде ове песме биле покопане победом Петра I на Мартинићима и Крусима, када је настао нов полет у историји Црне Горе и почеле да опадају снаге Скадарског пашалука.

Првог новембра 1796 године у истом извештају у којем јавља о погибији Бушатлије, Булићи додаје да је Порта заинтересована да на место Махмуда за управника његових области постави верног поданика који би се уз истовремено признање Портиног суверенитета старао о томе да приходи ових провинција, на супрот Бушатлијиној пракси, одлазе у државну благајну. Али се на Порту сумњало да на наследство овог последњег не претендују његова браћа и да неће употребити силу да би то постигли бунећи Албанци да се супротставе наименовању страног паше.

Претендент на положај везира у Скадру био је Махмудов брат Ибрахим у чију корист је почео да ради и Али паша. Истог месеца јавља Булићи да се Али паша повукао у Софију да тамо презими и употреби сав свој утицај како би управу над Македонијом и Албанијом добио Ибрахим, који у овом циљу нуди поклоне у вредности од око пола милиона пијастри.

³⁹ О току борбе и Бушатлијиној погибији није се говорило више, јер ове вести о њему ништа више и ништа ново не доносе од оног што је већ изнето.

Прави разлог повлачења Али паше у Софију била је уствари акција новог побуњеника Пазваноглуа, за којег стоји у шпанском извештају да је 1 марта 1797 године ушао у Трново са побуњеницима из Србије. То је натерало Порту да што пре среди прилике у Албанији и већ 16 марта те исте године јавља шпански посланик да је Порта најзад одлучила да гувернадуром која је остала упражњена смрћу Махмуд паше да једном од његове браће по имену Ибрахиму. — Тако је и овог пута везирско достојанство у Скадру остало у породици Бушатлија.

Богољуб Петковић